

IS SOCIALIST REALISM (DE)COLONIAL? OR, HOW TO RE-APPROPRIATE THE SPIRIT OF THE GIFT

Michał Murawski

When I carried out my research on the Palace of Culture and Science in Warsaw, I made a more or less conscious effort to not elaborate on the colonial/decolonial/postcolonial dimension of my research (Murawski 2019). The reason was threefold. First, I did not want to appropriate or to suggest an equivalence between the experience of predominantly white Poles and colonised and decolonising populations in Asia and Africa; or, rather, I was not opposed to such an equivalence but I simply shied away from straying too deep into it. Secondly, the postcolonial/decolonial lens in Polish academia is often associated with a rightwing revanchist school, which deploys it to maximise the Polish stake to victimhood – as such, it is also associated with an anticommunist narrative, which reduces the experience of state socialism exclusively to one of suffering to exploitation. I wanted to show a more nuanced story, and – running against the current of Polish anticommunist ideological hegemony – to show the progressive, collectivity-creating power of a communist building.

There can be no doubt, however, that the colonial dimension was there. Poland *was* colonised by the Soviet Union in a manner which extended the prior colonial dominion over it by the Russian Empire. There was economic and military exploitation, there were settlers, complex and performative forms of tribute were exerted and extracted. It's rather clear cut. The maritime cathexis of traditional scholarship on colonialism prevents a discussion of equivalence between Russian-Soviet contiguous “imperialism” and Euro-American “colonialism”. I use the terms colonialism and imperialism interchangeably here, consciously, to move away from the Youngian/Saidian consensus that posits such a strong distinction between the two terms (Said 1993, Young 2015)⁸⁹; and that makes it more difficult for a substantive conversation about not only Russian but also Soviet colonialism to take place.

Now let me turn explicitly to the question of socialist realism. As Ievgeniia Gubkina (2015) has recently argued, writing with reference to Freedom Square in Kharkiv, the site of Derzhprom, on which Constructivist buildings belonging to the same ensemble as Derzhprom, and designed by the same Ukrainian Constructivist architect – Yaakov Shteinberg – were coated in a thick layer of Socialist Realist décor.

“We need to “critically evaluate the methodology with which [Socialist Realism] has been interpreted for years. Stalinism is a very important milestone in the understanding of 20th century colonialism. The Freedom Square in Kharkiv is a prime example of it.”

On 1 March 2022, KhSA suffered a direct hit from a thermobaric vacuum missile and was burned out and destroyed, killing several dozen people. So, when this building is rebuilt,

⁸⁹ According to Edward Said, colonialism consists in the “implanting of settlements on a *distant* territory [emphasis added]”, whereas imperialism relates to the ideology of overseas expansion.

should it be “decolonized”? Should it be returned, in the process of reconstruction, to its pre-war Constructivist appearance, created during a time when Kharkiv was in fact the capital of a Soviet Ukraine undergoing a substantive process of autonomization and “Ukrainization”. Should we go further and restore the coherence of the Freedom Square Constructivist ensemble? On the other hand, are not both Constructivism and post-war modernism, surely, tarnished with many of the same colonial (even fascist) characteristics as modernism is? Colonialism, surely, is more than a question of style.

Yet, there is a lot that was uniquely imperialist/colonialist about Stalinist socialist realism. As architectural theorist and culturologist Vladimir Paperny (2002) has shown in his seminal work on Russian architectural history, “Culture Two” (the architectural culture of the Stalin era) has a particular affinity with violence, conquest and vertical models of power. Greg Castillo – especially in his still remarkably relevant early work – has also written extensively on the remarkable similarities between western orientalist aesthetic practice and Soviet socialist realist ones. As he emphasises (1997: 400, this affinity applied even to the level of labour practices

“Socialist realism indeed perpetuated some aspects of folk art, rehearsing a colonial model of cultural exchange in the process. Like the Indo-Saracenic architecture of the British Raj, it provided a stylistic framework in which masters of indigenous construction were reduced to specialists working under the supervision of outside ‘experts’.”

In any case, there is no doubt that the story of the coloniality of socialist realism – or of *Socialist Impe-Realism* – needs to be written, theorized and considered much more extensively.

The Gift of Noncapitalism

I will focus here on the paradoxical (de)coloniality of the way in which the palace of culture was framed as a “free gift” from the USSR to Poland. Social anthropologists from Marcel Mauss onwards have long described how the gift is a mechanism, which at once ensnares the receiver in unequal power relations in relation to the giver; but on the other hand has the potential for creating a sort of far-reaching social solidarity, which is lacking in societies founded upon the exchange of commodified goods. The gift is the opposite of the commodity. And the very idea of space in socialist public culture is saturated with the logic of the gift. But the logic of the gift pervades not only in socialist contexts. As anthropologists including Nikolai Ssorin-Chaikov (2006, 2006b) and Bruce Grant (2009) have pointed out, this logic of prestation pervaded also the Soviet and Tsarist expansionist and colonialist projects (albeit in distinct ways).

The Palace of Culture and Science was born at a very precise—and abrupt—moment in time. The story below, recounted in Józef Sigalin’s [explain] memoirs, is one that a surprising number of my Warsaw interlocutors were able to recall with some precision. Sigalin recounts how, on July 2, 1951, he received a telephone call from Central Committee Interior Minister Hilary Minc forewarning him of a high-level conversation due to occur the following day: “Tomorrow, in the course of your tour around Warsaw with Viacheslav Mikhailovich Molotov [longtime Soviet foreign minister], he is likely to come out with a suggestion to build in Warsaw a tower of the same type as those Moscow towers, which they have recently been building there and of which they are so proud. This is Stalin’s decision, relating to an obligation undertaken by the Soviets in 1945. The key thing is not to be too surprised by this proposition, to respond to it in a generally positive tone and to not get bogged down by details” (Sigalin 1986: 422). Sigalin confirms that the planned conversation did indeed take place. “A quick sentence, interjected into the conversation by Molotov: ‘And how would you like to see, here in Warsaw, a tower like

the ones we have at home?' My reply, 'Well yes, I suppose we would'.⁹⁰

The notion of the "gift of friendship," of obvious anthropological interest, was the primary narrative through which the Palace's origins were presented in the literature of the time, as well as constituting a fruitful avenue through which critics (in the 1950s, throughout the PRL era, and now) underline the brazen one-sidedness of its imposition on Warsaw. It is difficult to find another source that hammers home so relentlessly the "free lunch" message as the article from which the below citations are taken, by journalist Karol Małcużyński in a 1952 edition of the main party daily newspaper, *Trybuna Ludu*:

There have been many gifts, it is true. Kings, holy men and magnates have been bestowing gifts upon each other since ancient times. . . . But for one nation to give something to another, to simple people? Never before. I have not come across another international treaty like that from 5 April 1952. An eye accustomed to cryptic diplomatic formulations searches despite itself for another section of this treaty. That in return, the Polish government ... that the other party obligates itself to. . . . For nothing? As a proof and expression of friendship? To help a fraternal nation? The annals of diplomacy have no known no such values. . . . Perhaps one day this Warsaw treaty will be cited as a precedent in a new chapter of international relations."

If one was to search the archives of ethnographic knowledge for cases where the "notion of a 'pure gift' is a mere ideological obfuscation" – and, as Jonathan Parry (1986: 455) points out, such examples are not hard to come by—the case of Stalin's gift to Warsaw would surely be among the most brazenly articulated of these obfuscations.

Beyond the *Trybuna* text above, the message of the donor's generosity and the recipient's fascination and gratitude was repeated ad nauseam in press reports and propaganda materials before and during the Palace's construction. On the other hand, the disingenuous nature of the gift was also remarked upon immediately. Writer and diarist Maria Dąbrowska (whose opinion of the new regime was unenthusiastic), wrote in her diary entry for May 2, 1952 (Dąbrowska 2009: 135):

Urbi et orbi, . . . the newspapers [have] suddenly started announcing a "great gift from the fraternal Soviet Union" . . . to be built not only by Russian machines, but also by Russian engineers and workers, put together from (allegedly) imported materials. The design itself is Muscovite, supposedly consulted with Polish architects, but who among them would be courageous enough to express their own opinion? This design, displayed almost every day in the newspapers, is—from above, from this and the other side—horrendously ugly, justified by nothing. The whole of Warsaw will lie at the feet of this monster. . . . It has been unequivocally announced, that "the whole nation has accepted this gift with the greatest enthusiasm and gratitude". In actuality, however, the whole of Warsaw has received this news with consternation, confusion, some with despair. All sorts of comments are being made; here is a gentle one: "It's for Katyń, they want to show what kind of friends they are". Others speculate about what the Russians' intentions could be. And that no one undertakes multi-billion investments of this sort in a foreign country from the goodness of their heart. The fact remains, that Russia is moving ten thousand of its own people to the

90 Ssorin-Chaikov has commented on the "performative and predictable political means" of ensuring that gifts presented to Stalin appeared "as if spontaneous" (2006a: 363). The Sigalin-Minc exchange shows that this worked both ways. An almost identical story – a 2012 conversation between Vladimir Putin and Sobyenin – lies at the genesis of Zaryadye Park in Moscow. See Murawski (2022), "Falshfasad: Infrastructure, Materialism and Realism in Wild Capitalist Moscow". *American Ethnologist*, forthcoming, August 2022.

capital of Poland, for whom it is building a whole little town in Jelonki. I heard that some of their laborers are already in Warsaw, and that there have been a few rather sharp disputes with our own jacks. Over better working conditions, and the dragging along of some women to their barracks by force. Of course, these could just be rumors. Either way, I have fallen into a sort of depressed humiliation. I was reminded of the building of the Orthodox Cathedral on Saxon Square. This was also the largest building in Warsaw at the time.

This relatively short page from a skeptic's diary nearly summarizes numerous of the impurities vested, or seen to be vested, within the Stalinist gift. The allusion to Katyń invokes the notion of a sort of "apology gift" or, rather, an "amnesia gift" meant to erase the potentially destabilizing memory of an untoward act committed by the giver. Or perhaps a gift whose oppressive power content is so clearly evident (all the more so through its continuity with previous gestures of architectural domination, notably the nineteenth-century Alexander Nevsky Cathedral on Warsaw's Saxon Square) that it constitutes a sort of direct architectural extension of the violence of Katyń rather than an attempt to atone or to negate it. And the suggestion of sexual violence (which I heard invoked several times in Warsaw, especially when visiting the Friendship housing estate currently situated in the buildings previously occupied by Soviet laborers) suggests that the prostration of the city before the Palace predicted by Dąbrowska belongs more to the sphere of outright sacrifice ("contract sacrifice" in Mauss's phrase) than to accommodation or reciprocity (Mauss 2016: 82).

The Gift of Noncapitalism⁹¹

A number of scholars have drawn attention to and attempted to make sense of the marked prominence of gift dynamics in the culture, society, and economy of twentieth-century state socialism. Focusing on the public culture of the Stalin-era Soviet Union, historian Jeffrey Brooks has assembled an empirically broad catalogue of how Stalinist socialism in particular functioned as an "economy of the gift" (Brooks 1999: 84-105). In Brooks's account, this economy was malevolent and disingenuous; it perpetrated a "theft of agency," relying on a "politics of obligation" to render the ordinary inhabitants of the Soviet Union (and, after 1945, of the entire Soviet bloc) into "debtors of the Party, and ultimately of Stalin" (Brooks 2003: 52). Framed around an examination of countergifts received by Stalin and other Soviet leaders, Nikolai Ssorin-Chaikov, by contrast, theorizes Soviet gift dynamics as a radically noncapitalist "intervention in modernity." Ssorin-Chaikov points out that the centrality and discursive prominence of the gift in the everyday life (and national and international macropolitics) of state socialism is predicated on a conscious rejection of capitalist norms of economic interaction (Ssorin-Chaikov 2006b: 13):

The public nature of gift-giving constructed a political economy that followed gift logic, first, on the Soviet, and second, the global scale of the socialist world-system. In this extensive system of exchange, different forms of wealth were to circulate emphatically not in commodity form. . . . Just like goods and services within the Soviet society were supposed to circulate without the market, international relations of the socialist states were built on the ubiquitous formula of "brotherly mutual aid."

Ssorin-Chaikov points out that most contemporary anthropological commentaries have tended to theorize gift relations as "antinomial to modernity." (Ssorin-Chaikov 2006a: 357) Indeed,

91 This section of the article consists of an edited version of a passage from Chapter 3 of Murawski's *The Palace Complex* (2019: 64-68).

he suggests, the practice of Soviet socialism does mirror anthropological theory in the manner of its reliance on a rock-hard binary between “gift” and “commodity.” At the same time, however, in direct opposition to Maussian wisdom, Soviet culture represents the *commodity* as evolutionarily anachronistic and recasts the gift as the foundation for the political economy of the socialist future (as the *Trybuna* journalist’s emphasis on the “never before” suggests). In Ssorin-Chaikov’s terms, this is a “vision of modernity as a temporal negation of the commodity form. (Ssorin-Chaikov 2006b: 13)”

Following Mauss’s own evolutionary logic, Jonathan Parry has argued that more differentiated societies are likely to place a greater “premium on reciprocity”: “an elaborated ideology of the ‘pure’ gift is most likely to develop in state societies with an advanced division of labor and a significant commercial sector” (Parry 1986: 467). In the Soviet case, however, the claim to novelty and economic superiority is predicated precisely on the *impossibility* of reciprocity in any condition other than of a fraternal world resting on a foundation of the common ownership of the means of production (including property). At the same time, however, there is no doubt that this discursive “premium on reciprocity” is heightened by the extent to which the notion of the pure Soviet gift of socialism constitutes a dissimulation of ensnarement into very unequal power relations, for which the practice of gifting functions as consolidator. In Ssorin-Chaikov’s description, “the ‘gift—counter-gift idiom’ summed up the entire [Soviet] society”, not merely as a metaphor but as a determinant political foundation (2006b: 17). The gift is thus at the heart of the “militant noncapitalism” (to borrow Stephen Kotkin’s term) that guides state socialist ideology, political economy, and culture (Kotkin 1997: 53).

Mauss’s theory of the gift is pivoted around the famous Maori *hau*, the “master concept of the *Essai sur le don*” (Sahlins 1972: 149). *Hau*, the subject of much discussion and rethinking among anthropologists, historians, and philosophers for the past hundred years, is defined as “the spirit of the thing given” (Mauss 2016: 69). *Hau* is the force that binds the gift indelibly—or inalienably—to the giver and that therefore constitutes the source of the recipient’s “obligation to reciprocate.” In Mauss’s words, “*hau* pursues anyone who holds it”.

For Mauss and his interpreters, *hau* is the source of the obligation to reciprocate. *Hau* drives the “thing given” in one of two directions: either to return to its “place of origin” or—as in the case of the Palace—“to produce, for the clan and the soil from which it came, an equivalent that replaces it” (Mauss 2016: 73). In this case, the thing given seeks to re-create on the soil to which it has been transplanted a state socialist political-economic regime, organized around the eradication of commodity exchange and its replacement by a radically new kind of noncapitalist, high-modern (rather than premodern) gift economy. In the words of Stalin-era Polish architectural ideologue Edmund Goldzamt, the role of the Palace gift is to assist in the “transformation of the infrastructure of social ties,” to act as a material consolidator for the “foundational gift” of socialism, on which its very existence relies. The Palace’s elaborately articulated “gifting” to the city was preceded by the mass expropriation of property from private landlords, instituted by means of the October 1945 Bierut Decree. The Palace’s very foundation, then, rests on a logic of expropriation. In order for the gift to materialize, private property had to be taken away from its owners and turned into something quite different: public property. The Palace, then, is a material device for the consolidation of the social effects of the expropriation of private property and for the communalization of the city. This making public of property is thus the last-instance purpose of the Palace’s “architectural power,” of its spatial and aesthetic, or morphological, characteristics.

Conclusion: Decolonisation-by-varsovianization

Gifts, to reemphasize, are properly holistic phenomena that seep into every domain of social life. In Mauss's typology, they are "total social facts," "at the same time juridical, economic, religious and even aesthetic, morphological, etc (Mauss 2016: 173)." Indeed, it could certainly be argued that the Palace—through the enormity of its bulk, the extravagance of its form, and the eclecticism of the functions it contains—weighs upon all of the above aspects of Warsaw's existence. In Warsaw, then, the Soviet version of hau, Mauss's "spirit of the thing given"—which binds the receiver indelibly to the giver—obliged Varsovians to approach the building with a certain official deference (while inspiring a great deal of private hatred) throughout the communist era. Following the fall of the Polish People's Republic in 1989 and of the Soviet Union itself in 1991 (and the withdrawal of the last Soviet troops from Polish territory in 1993), the Polish side's obligation to reciprocate (the interstate-socialist hau) collapsed. But the communist (noncapitalist) "economic morphological" and "economic aesthetic" infrastructure of architectural and social totality established between the Palace gift and the city—its *public spirit*—has not only lingered but has gathered in strength.

In the case of Warsaw, this "public spirit" has provided an infrastructure, thanks to which the Palace has been "appropriated" by the city of Warsaw. One could call this mechanism decolonization by appropriation. So, perhaps a key political question for architecture today – especially in post-soviet and post-socialist contexts – is the question of how to create/cultivate architecture's *public spirit*, which the political economy of socialism created; while jettisoning the coercive, violent dimension inherent to socialist public culture. This is an aesthetic question, to some extent – but it is also a question of political ideology; of political economy (especially of property ownership structures but also of ownership regimes); and especially of *solidarity*.

LIST OF LITERATURE AND SOURCES:

1. Brooks, Jeffrey. *Thank You, Comrade Stalin!: Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999.
2. Brooks, Jeffrey. "Stalin's Politics of Obligation". *Totalitarian Movements & Political Religions* 4 (1), 2003: 47-68.
3. Castillo, Greg. "Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition". In *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 1997 8 (2): 33-47
4. Dąbrowska, Maria. *Dzienniki 1914 - 1965*. Warszawa: PAN, 2009.
5. Grant, Bruce. *The Captive and the Gift: Cultural Histories of Sovereignty in Russia and the Caucasus*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2009.
6. Gregory, Chris. *Gifts and Commodities*. London; New York: Academic Press, 1982
7. Gubkina, Ievgeniia. "You May Destroy Me". Presentation at the Decolonising Russia's War on Ukraine symposium, UCL/Reference Point bookshop, London, 26 March 2022.
8. Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain: Stalinism As a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1997.
9. Mauss, Marcel. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: HAU Books, 2016.
10. Murawski, Michał. *The Palace Complex: A Stalinist Skyscraper, Capitalist Warsaw and a City Transfixed*. Bloomington: Indiana University Press, 2019.

-
11. Murawski, Michał. "Falshfasad: Infrastructure, Materialism and Realism in Wild Capitalist Moscow". *American Ethnologist*, forthcoming, August 2022.
 12. Paperny, Vladimir. *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. New York: Cambridge University Press, 2002.
 13. Parry, Jonathan. "The Gift, the Indian Gift and the 'Indian Gift'". *Man* 21 (3), 1986: 455.
 14. Sahlins, Marshall David. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton, 1972.
 15. Said, Edward. *Culture and Imperialism*. New York: Random House, 1993.
 16. Sigalin, Józef. *Warszawa 1944-1980: z archiwum architekta*. Vol. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986.
 17. Ssorin-Chaikov, Nikolai. 'On Heterochrony: Birthday Gifts to Stalin, 1949'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 12 (2), 2006: 355–75
 18. Ssorin Chaikov, Nikolai. *Dary vozhdiam: Gifts to Soviet leaders*. Moscow: Pinakoteka, 2006.
 19. Young, Robert. *Empire, Colony, Postcolony*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2015.

САЦЫЯЛІСТЫЧНЫ РЭАЛІЗМ – ЦІ ЁН (ДЭ)КАЛАНІЯЛЬНЫ? АБО ЯК НАНОЎ ПРЫСВОІЦЬ САБЕ ДУХ ПАДАРУНКА

Міхал Мураўскі

Займаючыся даследаваннем Палаца культуры і навукі ў Варшаве, я зрабіў больш ці менш свядомае намаганне не паглыбляцца ў яго каланійнае / дэкаланійнае / посткаланійнае вымярэнне (Murawski 2019). На тое былі тры прычыны. Па-першае, я не хацеў замахвацца або ставіць знак роўнасці паміж досведам пераважна беласкурых палякаў і каланізаваных (або дэкаланізацыйных) насельніцтваў Азіі ды Афрыкі. Не тое каб я цалкам быў не згодны з тым, што гэты досвед эквівалентны, але я проста пазбягаў за глыбока заходзіць у гэтую тэму. Па-другое, посткаланійныя і дэкаланійныя акуляры ў польскай акадэмічнай супольнасці часта асацыююцца з рэваншысцкай школай правай накіраванасці, якая бярэ гэтыя акуляры на ўзбраенне з мэтай максімізацыі польскага пакутніцтва. Гэтая плынь таксама звязаная з антыкамуністычным наратывам, які зводзіць досвед дзяржаўнага сацыялізму выключна да пакут і эксплуатацыі. Мне хацелася паказаць больш шматбаковую карціну, рушыць папярок плыні польскай ідэалагічнай антыкамуністычнай гегемоніі і прадэманстраваць прагрэсіўную сілу пабудовы камунізму, заснаваную на калектывізме.

Пры гэтым не паўстае сумневаў, што каланійнае вымярэнне прысутнічала. Польшча сапраўды была каланізаваная Савецкім Саюзам, пры гэтым папярэдняе каланійнае панаванне Расійскай імперыі над ёй было пашыранае. Мела месца эканамічная і ваенная эксплуатацыя, былі каланісты, спяганяліся і ўтрымліваліся складанія ды паказныя формы даніны. Тут усё досыць ясна. Апантанасць традыцыйным навуковым стаўленнем да каланіялізму ў марскіх дзяржавах не дазваляе весці дыскусію аб роўнасці паміж расійска-савецкім сумежным “імперыялізмам” і еўра-амерыканскім “каланіялізмам”. Тут тэрміны “каланіялізм” і “імперыялізм” свядома выкарыстоўваюцца ўзаемазамяняльна, каб адысці ад янгаўска-саідаўскага кансэнсусу, паводле якога паміж двума паняткамі ёсць вялікая розніца (Said 1993, Young 2015)⁹²; гэта ўскладняе змястоўную гутарку не толькі аб расійскім, але і савецкім каланіялізме.

Цяпер дазвольце перайсці наўпрост да пытання сацыялістычнага рэалізму. Як нядаўна сцвярджала Яўгенія Губкіна (Gubkina, 2015), пішучы з адсылкай да плошчы Свабоды ў Харкаве, месца знаходжання Дзяржпраму (Держпром), на якім канструктывісцкія будынкi, што належалі да таго самага ансамбля, што і Дзяржпром, і спраектаваныя тым самым украінскім архітэктарам-канструктывістам Якавам Штэйнбергам, былі пакрытыя тоўстым пластом сацыялістычна-рэалістычнага дэкору.

“Нам неабходна “крытычна ацаніць методыку, з дапамогай якой гадамі інтэрпрэтаваўся [сацыялістычны рэалізм]. Вельмі важным этапам у разуменні каланіялізму ХХ ст. з’яўляецца сталінізм. Плошча Свабоды ў Харкаве – гэта наглядная таму ілюстрацыя”.

92 Паводле Эдварда Саіда, каланіялізм уключае ў сябе “заснаванне паселішчаў на далёкай тэрыторыі” (вылучана мной), а імперыялізм адносіцца да ідэалогіі заморскай экспансіі.

1 сакавіка 2022 г. ХДА пацярпела ад прамога траплення тэрмабарычнай вакуумнай ракеты, была спаленая і разбураная, загінула некалькі дзясяткаў чалавек. Што ж, калі гэты будынак будзе адноўлены, ці ён мусіць быць “дэкаланізаваны”? Ці ў ходзе рэканструкцыі ён павінен быць вернуты да даваеннага канструктывісцкага выгляду, у якім ён паўстаў у часы, калі Харкаў фактычна быў сталіцай Савецкай Украіны, якая праходзіла праз істотны працэс аўтанамізацыі і “ўкраінізацыі”. Ці трэба пайсці далей і аднавіць унутраную логіку канструктывісцкага ансамбля плошчы Свабоды? З іншага боку, ці ж канструктывізм і пасляваенны мадэрнізм адназначна не сапсаваныя шматлікімі з тых самых каланійных (або нават фашыстоўскіх) рысаў, як і мадэрнізм? Каланіялізм гэта яўна больш чым проста пытанне стылю.

Але ў сталінскім сацыялістычным рэалізме было шмат унікальна імперыялісцкага / каланіялісцкага. Як у сваёй наватарскай працы аб архітэктурнай гісторыі Расіі паказаў архітэктурны тэарэтык і культуролаг Уладзімір Паперны (Paperny, 2002), “Культура Два” (архітэктурная культура сталінскай эпохі) адрознівалася асаблівай набліжанасцю да гвалту, захопаў і вертыкальных мадэляў улады. Грэг Касцілла (асабліва ў яго дагэтуль на рэдкасць актуальнай ранняй працы) таксама шмат пісаў аб выдатных падабенствах паміж заходняй эстэтычнай практыкай і савецкімі практыкамі сацыялістычнага рэалізму. Як ён падкрэслівае (Castillo, 1997: 400), гэтая роднаснасць распаўсюджвалася нават на ўмовы працы:

“У сацыялістычным рэалізме сапраўды былі ўвекавечаныя некаторыя аспекты народнага мастацтва, нібы вяртаючыся да каланійнай мадэлі культурнага абмену. Як у інда-сарацынскай архітэктуры Брытанскай Індыі, гэтай мадэллю былі зададзеныя рамкі, у якіх карэнныя майстры будаўніцтва былі рэдукаваныя да спецыялістаў, што працавалі пад наглядом прыезлых “знаўцаў”.

У любым выпадку няма сумневаў, што гісторыю каланіянасці сацыялістычнага рэалізму (або сацыялістычнага імперыялізму) неабходна запісаць, знайсці для яе тэарэтычную базу і больш інтэнсіўна прадумаць.

Падарунак некапіталізму

Асноўная ўвага ў гэтай частцы будзе засяроджаная на тым, як парадаксальна (дэ)каланійна палац культуры быў пададзены як “бязвыплатны дарунак” СССР Польшчы. Пачынаючы з Марсэля Моса, сацыяльныя антрапологі падрабязна апісалі механізм падарунка, які адразу ставіць атрымальніка ў няроўную пазіцыю сілы адносна даравальніка. З іншага боку, гэты механізм мае патэнцыял стварыць штосьці кшталту далёкасяжнай грамадскай салідарнасці, якой не хапае ў грамадствах, заснаваных на абмене таварамі. Падарунак – гэта супрацьлегласць тавару. Сама ідэя прасторы ў сацыялістычнай грамадскай культуры насычаная логікай дарунку. Пры гэтым логіка дарунку распаўсюджаная не толькі ў сацыялістычных умовах. Як паказвалі антрапологі, у тым ліку Нікалай Ссорын-Чайкаў (Ssorin-Chaikov, 2006, 2006b) і Брус Грант (Grant, 2009), гэтай логікай аказання паслугі былі прасякнутыя савецка-царысцкія экспансіянісцкія і каланіялісцкія праекты (хаця і па-рознаму).

Палац культуры і навукі нарадзіўся ў вельмі канкрэтны (і раптоўны) момант у часе. Ніжэй пададзеную гісторыю, пераказаную ў мемуарах Юзэфа Сігаліна, з пэўнай ступенню дакладнасці змаглі прыгадаць на дзіва шмат хто з маіх варшаўскіх суразмоўцаў. Ю.Сігалін успамінае, як 2 ліпеня 1951 г. яму патэлефанаваў міністр цэнтральнага камітэта бяспекі Гіляры Мінц і папярэдзіў, што на наступны дзень мусіла адбыцца гутарка на

высокім узроўні: “Заўтра ў ходзе экскурсіі па Варшаве з Вячаславам Міхайлавічам Молатавым [шматгадовым міністрам замежных спраў СССР] ён, вераемна, вылучыць прапанову пабудавыць у Варшаве вежу такога самага тыпу, як тыя маскоўскія вежы, якія яны апошнім часам будавалі і якімі так ганарацца. Гэта рашэнне Сталіна, звязанае з абавязаннем, узятым на сябе саветамі ў 1945 г. Галоўнае – гэтай прапанове занадта не здзіўляцца, прарэагаваць у цэлым пазітыўна і не паглыбляцца ў дэталі” (Sigalin 1986: 422). Ю.Сігалін пацвярджае, што запланаваная размова сапраўды адбылася. “Молатаў хутка ўставіў у гутарку такую фразу: “А ці хацелі б вы, каб тут, у Варшаве, з’явілася такая вежа, якія стаяць у нас?” Мой адказ: “Думаю так, хацелі б”⁹³.

Панятак “сяброўскага падарунка”, за якім стаіць яўны антрапалагічны інтарэс, стаў асноўным матывам, у якім у літаратуры тых часоў падаваліся вытокі Палаца, а таксама ўяўляе з сябе плённы напрамак, праз які крытыкі (у 1950-ыя гг., на працягу існавання ПНР і цяпер) падкрэсліваюць бесцырымонную аднабаковасць яго навязання Варшаве. Цяжка знайсці, дзе яшчэ гэтая ідэя “бясплатнага сыру” даносіцца настолькі нестрымана, як у артыкуле журналіста Караля Малцужынскага ў нумары асноўнай партыйнай штодзённай газеты “Трыбуна людз” ў 1952 г., адкуль прыводзяцца цытаты ніжэй:

Сапраўды, падарункаў было багата. З незапамятных часоў каралі, святыя і шляхцічы адорвалі адзін аднога... Але падарунак аднога народа іншаму, простым людзям? Такого не было. Ніколі не даводзілася чуць пра міжнародную дамову, аналагічную падпісанай 5 красавіка 1952 г. Прызвычайнае да таямнічых дыпламатычных фармулёвак вока само сабе не верыць і шукае, што будзе ў іншым раздзеле дамовы. Што ўзамен польскі ўрад... што іншы бок абавязуецца... нічога? У доказ і знак сяброўства? У дапамогу братняму народу? Аналі дыпламатыі з такімі велічынямі не знаёмыя... Магчыма, аднойчы гэтую варшаўскую дамову будучы прыгадваць як прэцэдэнт у новым раздзеле міжнародных адносін.

Калі камусьці даводзілася шукаць у архівах этнаграфічных ведаў прыклады таго, што “панятак “чыстага падарунка” – гэта звычайны ідэалагічны пясок у вочы” (і, як сцвярджае Джонатан Пары (Parry, 1986: 455), прыклады таму знайсці няцяжка), то сталінскі падарунак Варшаве будзе несумненна сярод найбольш бессаромна выражаных праяў такога “пяску”.

Акрамя вышэй працытаванага тэксту ў “Трыбуне”, думка пра шчодрасць даравальніка і захапленне ды ўдзячнасць атрымальніка да млоснасці часта паўтаралася ў паведамленнях СМІ і прапагандысцкіх матэрыялах да ды пасля пабудовы Палаца. З іншага боку, адразу з’явіліся такія, хто звярнуў увагу на няшчырасць падарунка. Аб гэтым у сваім дзённіку 2 траўня 1952 г. напісала пісьменніца і аўтарка дзённікаў Марыя Дамброўска (якая была не ў захапленні ад новага рэжыму) (Dąbrowska 2009: 135).

Urbi et orbi, . . . у газетах раптам пачалі трубіць пра “чудоўны падарунак ад братняга Савецкага Саюза”... які будзе збудаваны не толькі расійскай тэхнікай, але і расійскімі інжынерамі ды рабочымі, а таксама (нібыта) з прывазных матэрыялаў. Сам праект маскоўскі, нібыта ўзгадняўся з польскімі архітэктарамі, але хто з іх асмеліцца выказаць уласную думку? Гэты праект, што амаль штодня друкуецца ў газетах – зверху, з гэтага боку, з іншага боку – пачварна брыдкі і нічым не апраўданы. Уся

93 Аб “паказных і прадказальных палітычных сродках” выяўлення падарункаў, што ўручаліся Сталіну, як нібыта “спантанных”, пісаў Н.Ссорын-Чайкаў (2006а: 363). Як паказвае абмен інфармацыяй паміж Сігаліным і Мінцам, гэтая мадэль працавала ў абодва бакі. З амаль ідэнтычнага сюжэту (гутаркі паміж У.Пуціным і С.Сабяніным у 2012 г.) пачаўся і Парк Зараддзе ў Маскве. Гл. Murawski (2022), “Falshfasad: Infrastructure, Materialism and Realism in Wild Capitalist Moscow”. *American Ethnologist*, forthcoming, August 2022.

Варшава будзе ляжаць ля ног гэтага монстра... Было адназначна заяўлена, што “гэты падарунак з велізарным энтузіязмам і ўдзячнасцю прыняў увесь народ”. Насамрэч усю Варшаву гэтая навіна ўкінула ў недаўменне, разгубленасць, некаторых і ў адчай. Выказваюцца самыя розныя каментары. Вось больш лагодны: “Гэта за Катынь – хочучь паказаць, якія яны нам сябры”. Іншыя выказваюць здагадкі аб магчымых намерах расійцаў. І што ніхто ад дабрныі душэўнай не прадпрымае шматмільярдных інвестыцыі такога кшталту ў чужой краіне. Фактам застаецца тое, што Расія ў сталіцу Польшчы прывозіць дзесяць тысяч сваіх людзей, для якіх у Ялёнках будзецца цэлы гарадок. Я чувала, што некаторыя з іх працаўнікоў ужо ў Варшаве і ўжо былі немалыя сутычкі з нашымі маладзёнамі. За лепшыя ўмовы працы і праз гвалтоўнае зацягванне кабет да іх у баракі. Вядома, гэта могуць быць проста чуткі. У кожным разе я адчуваю штосьці кшталту прыгнечанай прыніжанасці. Нагадала будынак праваслаўнага сабора на Саксонскай плошчы. У той час гэта таксама быў самы вялікі будынак у Варшаве.

У гэтым адносна кароткім урыўку з дзённіка скептыка амаль цалкам абагульняюцца шматлікія прымесі, закладзеныя альбо западозраныя ў сталінскім дарунку. Намёк на Катынь наводзіць на думку пра штосьці кшталту “падарунка ў знак прабачэння” або хутчэй “падарунка дзеля забыцця”, каб сцерці патэнцыйна шкодны ўспамін аб неналежных дзехах з боку даравальніка. Або магчыма пра падарунак, прыгнятальны і ўладны падтэкст якога настолькі відавочны (асабліва праз пераемнасць з папярэднімі жэстамі архітэктурнага панавання, такімі як саборам Аляксандра Неўскага на Саксонскай плошчы ў Варшаве), што ўяўляе сабой штосьці падобнае да прамога архітэктурнага працягу гвалту ў Катыні, а не спробу яго залагодзіць ці выкупіць. А здагадка пра сэксуальны прымус (аб якім я чуў у Варшаве некалькі разоў, асабліва наведваючы жылы масіў Дружба, які цяпер размяшчаецца ў будынках, раней занятых савецкімі рабочымі) мае на ўвазе, што распасціранне горада перад Палацам, спрагназаванае М.Дамброўскай, адносіцца хутчэй да сферы прамога ахвяравання (гаворачы словамі М.Моса, “дамоўнага ахвяравання”), чым сужыцца або ўзаемнасці (Mauss 2016: 82).

Падарунак некапіталізму⁹⁴

На вышэй азначаную распаўсюджанасць дынамікі падарункаў у культуры, грамадстве і эканоміцы дзяржаўнага сацыялізму ХХ ст. звяртала ўвагу і разабрацца ў ёй спрабавала нямала навукоўцаў. Канцэнтруючыся на грамадскай культуры Савецкага Саюза сталінскай эпохі, гісторык Джэфры Брукс сабраў эмпірычна шырокі набор звестак аб тым, як сталінскі сацыялізм, у прыватнасці, функцыянаваў у якасці “эканомікі дарунку” (Brooks 1999: 84-105). Паводле Дж.Брукса, гэтая эканоміка была злонаўмысна і няшчырая. З яе дапамогай ажыццяўляўся “крадзёж суб’ектнасці”, які грунтаваўся на “палітыцы абавязанасці”, каб простыя жыхары Савецкага Саюза (а пасля 1945 г. і ўсяго савецкага блока) сталі “вінавайцамі партыі, а ў рэшце рэштаў – самога Сталіна” (Brooks 2003: 52). Засяродзіўшыся на вывучэнні падарункаў адказ, атрыманых Сталіным і іншымі савецкімі правадырамі, Нікалай Ссорын-Чайкаў, наадварот, выпрацаваў тэорыю савецкай з’явы падарункаў як радыкальна некапіталістычнага свайё сутнасцю “ўмяшання ў мадэрнасць”. Як акрэсліў Н.Ссорын-Чайкаў, вызначальная роля і дыскурсіўная распаўсюджанасць падарунка ў штодзённым жыцці (а таксама ў нацыянальнай і міжнароднай макрапалітыцы) ва ўмовах дзяржаўнага сацыялізму абумоўлена свядомай адмовай ад капіталістычных нормаў эканамічных узаемадачынненняў (Ssorin-Chaikov 2006b: 13):

94 У гэтым раздзеле артыкула прыводзіцца адрэдагаваны варыянт урыўка з Раздзела 3 кнігі Murawski *The Palace Complex* (2019: 64-68).

На публічнай прыродзе даравання грунтавалася палітычная эканомія, што кіравалася логікай даравання, найперш у маштабе Савецкага Саюза, а затым і ў глабальным фармаце сацыялістычнага светапарадку. У гэтай сістэме інтэнсіўнага абмену розныя формы дабрабыту мусілі мець абарачэнне ў падкрэслена нетаварнай форме... Гэтаксама як у савецкім грамадстве тавары і паслугі мусілі быць у наяўнасці без рынку, міжнародныя адносіны сацыялістычных дзяржаў былі пабудаваныя на ўсюдыіснай формуле “братэрскай узаемадапамогі”.

Н.Ссорын-Чайкаў адзначае, што ў большасці сучасных антрапалагічных вытлумачэнняў адносіны даравання тэарэтызуюцца як “супрацьлегласць сучаснасці” (Ssorin-Chaikov 2006a: 357). Сапраўды, паводле яго гіпотэзы, практыка савецкага сацыялізму адлюстроўвае антрапалагічную тэорыю ў частцы жалезабетоннага датрымання бінарнасці паміж “падарункам” і “таварам”. Але ў той жа час, цалкам насуперак мудрасці Моса, у савецкай культуры як перажытак прадстаўляецца з’ява тавару, а дарунак разглядаецца як падмурак палітычнай эканоміі сацыялістычнай будучыні (як падкрэсліваецца ў журналіста “Трыбуны”, “такога раней не было”). Выражаючыся словамі Н.Ссорына-Чайкава, гэта “бачанне мадэрнасці як часавога адкідання таварнасці”. (Ssorin-Chaikov 2006b: 13)”

Працягваючы ўласную эвалюцыйную логіку М.Моса, Дж.Пары сцвярджаў, што ў больш дыферэнцыяваных грамадствах часцей большы акцэнт робіцца на “ўзаемнасці”: “распрацаваная ідэалогія “чыстага” падарунка хутчэй узнікне ў грамадствах-дзяржавах з больш развітым падзелама працы і значным камерцыйным сектарам” (Parry 1986: 467). Але ж у савецкім выпадку прэтэнзія на інавацыйнасць і эканамічную перавагу грунтуецца менавіта на немагчымасці ўзаемнасці ў любым выглядзе, акрамя логікі братэрскага свету, што будзецца на прынцыпах супольнага валодання сродкамі вытворчасці (у тым ліку маёмасцю). Тым не меней, у той жа час няма сумневу, што гэты дыскурсіўны “націск на ўзаемнасць” павышаецца ў тым жа аб’ёме, у якім сацыялістычны панятак чыстага савецкага дарунку з’яўляецца маскіроўкай уцягвання ў вельмі няроўныя суадносіны сіл, якія практыка даравання толькі падмацоўвае. Як апісвае Н.Ссорын-Чайкаў, “у выказванні “падарунак за падарунак” укладаецца ўся логіка [савецкага] грамадства”, не толькі як метафара, але і вызначальная рыса ўсяго палітычнага ладу (2006b: 17). Такім чынам, падарунак становіцца сарцавінай “ваяўнічага антыкапіталізму” (пазычаючы тэрмін Сціўэна Коткіна), на які арыентуецца сацыялістычная ідэалогія, палітычная эканомія і культура (Kotkin 1997: 53).

Ролю цэнтральнага звяна ў мосаўскай тэорыі падарунка адыгрывае знакамітае маарыйскае “хаў”, якое з’яўляецца “падмуркавым паняткам *Essai sur le don*” (Sahlins 1972: 149). “Хаў”, якое цягам апошняга стагоддзя шмат абмяркоўвалася і асэнсоўвалася антрапалагамі, гісторыкамі, філосафамі, вызначаецца як “дух падоранай рэчы” (Mauss 2016: 69). “Хаў” – гэта сіла, якая неаддзельна і навек прывязвае падарунак да даравальніка ды тым самым з’яўляецца крыніцай “абавязку адплаціць тым жа” для атрымальніка. Словамі Моса, “хаў імкнецца да кожнага, хто яго трымае”.

Для М.Моса і аўтараў, якія займаліся інтэрпрэтацыяй яго тэкстаў, “хаў” – гэта крыніца абавязку адплаціць тым жа. “Хаў” накіроўвае “падоранае” ў адным з двух кірункаў: ці вярнуцца да вытокаў, ці (як у выпадку Палаца) – “спарадзіць для клану і зямлі, адкуль яно паходзіць, раўнавагасную замену” (Mauss 2016: 73). У дадзеным выпадку падоранае заклікана адродзіць на зямлі, куды яно перанесена, дзяржаўны сацыялістычны палітычна-эканамічны лад, пабудаваны на выкараненні тавараабмену і яго замене радыкальна

новым відам некапіталістычнай, высокасучаснай (а не дамадэрнай) эканоміцы дарункаў. Як сказаў польскі архітэктурны ідэолаг сталінскіх часоў Эдмунд Гольдзамт, роля Палаца-падарунка палягае ў тым, каб паспрыяць “пераўтварэнню інфраструктуры грамадскіх узаемасувязяў”, стаць матэрыяльным аплотам “падмуркавага дарунку” сацыялізму, на якім грунтуецца само яго існаванне. Старанна артыкуляванаму “падараванню” Палаца гораду папярэднічала масавая канфіскацыя ўласнасці ў прыватных землеўладальнікаў, санкцыянаваная ў кастрычніку 1945 г. “дэкрэтам Берута”. То бок само заснаванне Палаца сілкуецца логікай экспрапрыяцыі. Каб падарунак знайшоў матэрыяльны выраз, ва ўласнікаў трэба было забраць прыватную маёмасць і ператварыць яе ў нешта іншае: маёмасць грамадскую. Гэткім чынам, Палац стаў матэрыяльным сродкам замацавання грамадскіх наступстваў канфіскацыі прыватнай уласнасці і аграмаджвання горада. Можна лічыць, што гэтая трансфармацыя ўласнасці з прыватнай у грамадскую стала звыш-мэтай “архітэктурнай моцы” Палаца і яго прасторавых, эстэтычных ды марфалагічных уласцівасцяў.

Высновы: дэкаланізацыя праз варшавізацыю

Варта яшчэ раз падкрэсліць, што падарункі – з’ява комплексная. Яна прасочваецца ва ўсё галіны жыцця грамадства. Паводле тыпалогіі Моса, яны з’яўляюцца “ўсеахопнымі сацыяльнымі фактамі”, “адначасова юрыдычнымі, эканамічнымі, рэлігійнымі ды нават эстэтычнымі, марфалагічнымі і г.д.” (Mauss 2016: 173). Сапраўды, дакладна можна сцвярджаць, што Палац, дзякуючы сваёй велізарнасці, грувасткасці, экстравагантнасці формы і эклектычнасці функцый, якія ён выконвае, навісае над усімі вышэй пералічанымі бакамі існавання Варшавы. Такім чынам, савецкая версія “хаў” або мосаўскі “дух падоранай рэчы”, які неаддзельна прывязвае атрымальніка да даравальніка, на працягу ўсёй камуністычнай эпохі абавязвалі варшаўцаў да будынка ставіцца з пэўнай афіцыйнай пашанай, пры гэтым на ўзроўні асабістым унушаючы немалую нянавісць. Пасля падзення Польскай Народнай Рэспублікі ў 1989 г., а ў 1991 г. – і самога Савецкага Саюза (ды вываду апошніх савецкіх войскаў з тэрыторыі Польшчы ў 1993 г.) польскі бок пазбыўся абавязання адплаціць узаемнасцю ў адпаведнасці з міждзяржаўна-сацыялістычным прынцыпам “хаў”. Але камуністычная (некапіталістычная) “эканамічна-марфалагічная” і “эканамічна-эстэтычная” інфраструктура архітэктурнай і грамадскай усеахопнасці, што ўсталявалася паміж Палацам-падарункам і горадам (яго грамадскім духам), не толькі захавалася, але і ўзмацнілася.

У выпадку Варшавы гэты “грамадскі дух” прадаставіў інфраструктуру, дзякуючы якой Палац быў “прысвоены” горадам Варшавай. Гэты механізм можна назваць дэкаланізацыяй праз прысваенне. Такім чынам, ключавое палітычнае пытанне, якое сёння, напэўна, стаіць перад архітэктурай (асабліва ў постсавецкіх і постсацыялістычных умовах) – як стварыць і ўзгадаваць “грамадскі дух” архітэктурны, створанай палітычнай эканоміяй сацыялізму, пры гэтым выкідаючы за борт прымусовы, гвалтоўны складнік, уласцівы сацыялістычнай грамадскай культуры. Гэта ў пэўнай ступені, безумоўна, пытанне эстэтычнае. Але гэта таксама пытанне палітычнай ідэалогіі, палітычнай эканоміі (асабліва звязанае са структурамі ўласнасці, але і рэжымамі валодання маёмасцю), а асабліва – пытанне салідарнасці.

СПІС КРЫНІЦ І ЛІТАРАТУРЫ:

1. Brooks, Jeffrey. *Thank You, Comrade Stalin!: Soviet Public Culture from Revolution to Cold War*. Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1999
2. Brooks, Jeffrey. "Stalin's Politics of Obligation". *Totalitarian Movements & Political Religions* 4 (1), 2003: 47-68
3. Castillo, Greg. "Soviet Orientalism: Socialist Realism and Built Tradition". In *Traditional Dwellings and Settlements Review*, 1997 8 (2): 33-47
4. Dąbrowska, Maria. *Dzienniki 1914 - 1965*. Warszawa: PAN, 2009
5. Grant, Bruce. *The Captive and the Gift: Cultural Histories of Sovereignty in Russia and the Caucasus*. Ithaca; London: Cornell University Press, 2009
6. Gregory, Chris. *Gifts and Commodities*. London; New York: Academic Press, 1982
7. Gubkina, Ievgeniia. "You May Destroy Me". Presentation at the Decolonising Russia's War on Ukraine symposium, UCL/Reference Point bookshop, London, 26 March 2022
8. Kotkin, Stephen. *Magnetic Mountain: Stalinism As a Civilization*. Berkeley: University of California Press, 1997
9. Mauss, Marcel. *The Gift: The Form and Reason for Exchange in Archaic Societies*. London: HAU Books, 2016
10. Murawski, Michał. *The Palace Complex: A Stalinist Skyscraper, Capitalist Warsaw and a City Transfixed*. Bloomington: Indiana University Press, 2019
11. Murawski, Michał. "Falshfasad: Infrastructure, Materialism and Realism in Wild Capitalist Moscow". *American Ethnologist*, forthcoming, August 2022
12. Paperny, Vladimir. *Architecture in the Age of Stalin: Culture Two*. New York: Cambridge University Press, 2002
13. Parry, Jonathan. "The Gift, the Indian Gift and the 'Indian Gift'". *Man* 21 (3), 1986: 455
14. Sahlins, Marshall David. *Stone Age Economics*. Chicago: Aldine-Atherton, 1972
15. Said, Edward. *Culture and Imperialism*. New York: Random House, 1993
16. Sigalin, Józef. *Warszawa 1944-1980: z archiwum architekta*. Vol. 2. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy, 1986
17. Ssorin-Chaikov, Nikolai. 'On Heterochrony: Birthday Gifts to Stalin, 1949'. *The Journal of the Royal Anthropological Institute* 12 (2), 2006: 355-75
18. Ssorin Chaikov, Nikolai. *Dary vozhdiam: Gifts to Soviet leaders*. Moscow: Pinakoteka, 2006
19. Young, Robert. *Empire, Colony, Postcolony*, Oxford: Wiley-Blackwell, 2015